

un homme d'esprit, εἶπε πρὸς τὸν βασιλέα, διστάζοντα νὰ καταλίπη τὸν Hardenberg. Ἡ ἀπόφασις ἐγένετο. Οὕτω δὲ ὁ Στάϊν τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1807 ἔλαβε παρὰ τοῦ βασιλέως τὴν πρόσκλησιν ν' ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων τῆς Πρωσσίας.

Ὁ πιστὸς βαρῶνος ὑπήκουσε παραχρῆμα, τῇ τριακοστῇ δὲ Σεπτεμβρίου 1807 ἀφίκετο εἰς τὴν Πρωστικὴν πόλιν Memel, ὅπου συνήντησε τὸν βασιλέα, μετὰ στοργῆς καὶ ἐμπιστοσύνης ὑποδεχθέντα τὸν παλαιὸν ὑπουργόν, εἰς ὃν ἀνετίθει τὴν πλήρη καὶ ἀνεξέλεγκτον διεύθυνσιν τῆς πολιτικῆς τῆς Πρωσσίας.

ΙΑ'.

Τὸ ἔργον τοῦ Στάϊν.

Ὁ μεταρρυθμιστὴς ἐπελαμβάνετο τοῦ μεγάλου ἔργου μετὰ πλήρους πίστεως περὶ τῆς ἐπιτεύξεως. Παρὰ τὴν ἀθυμίαν τῶν περὶ αὐτόν, οὐδόλως ἐδίσταζεν. Ἐγίνωσκεν, ὅτι ὑπῆρχε τὸ προσῆκον ὑλικὸν καὶ ἐν Πρωσσίᾳ καὶ ἐν Γερμανίᾳ, δὲν ἀπητεῖτο δὲ ἢ μόνον ὁ νοῦς καὶ ἡ θέλησις, ὁ ἀρχιτέκτων, ὁ δυνάμενος νὰ συνδυάσῃ πάντα τὰ ἀντίθετα, νὰ συγκεντρώσῃ τὰς διεσπασμένας δυνάμεις, προβαίνων εἰς τὴν δημιουργίαν.

Ἐπῆρχεν ἀληθῶς τὸ ὑλικὸν τῆς ἐργασίας ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ, ἐν τῇ φανερᾷ ἢ λανθανούσῃ ἐξεγέρσει τῶν πνευμάτων καὶ τῇ ἀγανακτῆσει, ἐζητεῖτο δὲ μόνον ὁ παράκλητος τῆς ἐθνικῆς σωτηρίας ἀνὴρ, ἵνα παράσχῃ σάρκα

εἰς τὰ περὶ αὐτὸν αἰσθήματα. Καθ' οὓς χρόνους ὁ κοσμοπολιτικώτερος τῶν θεωρητικῶν τῆς γερμανικῆς γνώσεως, ὁ Φίχτης, συνελθὼν εἰς ἑαυτόν, μετὰ τὰς ἐθνικὰς συμφορὰς, καθίστατο ὁ φανατικώτατος τῶν φιλοπατρίδων, ὁ πρακτικὸς πολιτικὸς ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ, ὅτι οὐδὲν ἤθελε συναντήσῃ πλέον δυσχερὲς πρόσκομμα ἐν τῇ ἀρχομένῃ τῆς ἐθνικῆς συντάξεως ἐργασίᾳ. Ὑπὸ τοιαύτας περιστάσεις ἐπελαμβάνετο τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὁ Στάϊν μετὰ τῆς πεποιθήσεως, τῆς χαρακτηριζούσης τὰ ἔξοχα πνεύματα, τὰ ἀδιαφοροῦντα πρὸ παντὸς ταπεινοῦ προσκόμματος, πρὸ πάσης δυσχερείας, ἐλπίζοντα δὲ μόνον εἰς τὸ δίκαιον τοῦ ἀγῶνος.

Ὁ βαρῶνος Στάϊν κατήγετο ἐκ παλαιάτου γερμανικοῦ γένους, μέγα τοῦτο προσὸν διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῶν ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἐγκαινισθεισῶν νέων ἰδεῶν τῆς ἰσοπολιτείας, ὧν ἡ γοητεία, ἐπιδράσασα πρὸς στιγμὴν ἐπὶ τῆς ψυχῆς τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης, προεκάλει ἤδη μείζονα τὴν ἀποστροφὴν τῆς τιμαριωτικῆς εὐγενείας· ἦτο ἀνεκτὸς ἄρα παρὰ ταῖς τέως ἀρχούσας κοινωνικαῖς τάξεις, οὐδεμίαν ἐγείρων καθ' ἑαυτοῦ ἀντιπάθειαν ἢ ὑποψίαν περὶ εἰλικρινοῦς ἐνεργείας. Ἐν τούτοις, σπανίως πολιτικὸς ἀνὴρ εἶχεν αἰσθανθῆ μείζονα ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν πρὸς τὸν λαόν, ὑπὲρ οὗ ἐκαλεῖτο νὰ ἐργασθῆ, ἀφοσίωσιν πραγματικὴν, ἠκιστα ἐμπνεόμενος ὑπὲρ τῶν προλήψεων τῆς τάξεως, ἀφ' ἧς προήρχετο. Ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ ὑπεμίμνησκε τοὺς μεγάλους ἀνδρας τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος, ἀνθρώπους ἅμα καὶ πολίτας, δι' οὓς τὸ κοινὸν ἀγαθὸν ἐτίθετο ὑπὲρ τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα. Τοιοῦτος ἦτο ὁ Στάϊν. Πρόγραμμα αὐτοῦ ἦτο ἡ ἀνατροφή καὶ ἡ ἐξύψωσις τοῦ ἔθνους, δι' ἧς ἡ ἰσχὺς τοῦ ἀτόμου δύναται ν' ἀναπτυχθῆ προσηκόντως, θέλει δὲ ἐκδη-

λωθῆ παῖσα εὐγενῆς τοῦ βίου ροπή. Δὲν ἀπέβλεψε πρὸς μίαν τάξιν, περιφρονῶν τὸν λαόν, ὅπως ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ πολιτικοὶ μεταρρυθμισταί, ὅπως ὁ Ρισχελιεύς· ἀλλὰ βάσιν τοῦ ἑαυτοῦ προγράμματος ἔθηκεν αὐτὸν τὸν γερμανικὸν λαόν, ὡς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς ὑψίστης τῶν δυνάμεων τῆς ἐθνικῆς ἀναπτύξεως, τὸν λαόν, ἄνευ διακρίσεως καταγωγῆς καὶ γένους.

Τὸ μέγιστον τοῦδε καθεστῶς τῆς Πρωσίας, οἷον ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἀνωτάτην περιωπὴν ἐπὶ Φρειδερίκου τοῦ μεγάλου, λαβὼν τὸν προσωπικὸν αὐτοῦ τύπον, ἔμενε στάσιμον ἤδη ἀπὸ μακροῦ χρόνου, ἀνεπίδεκτον προόδου καὶ βελτιώσεως. Οἱ διάδοχοι τοῦ μεγάλου βασιλέως ἑστεροῦντο τῆς ὑπερόχου αὐτοῦ ἀξίας, ἵνα συνεχίσωσι τὴν τολμηρὰν ἐκείνην πολιτικὴν, ἣτις ἐν βραχεῖ χρονικῷ διαστήματι κατέστησε τὴν Πρωσίαν σπουδαιότατον παράγοντα τῆς πολιτικῆς τάξεως τῆς Εὐρώπης. Καὶ ἐκτὸς τούτου, αἱ συνθήκαι, ὑφ' ἃς διετέλει νῦν ἡ Εὐρώπη, δὲν ἐπέτρεπον πλέον, οὐδ' ἠνείχοντο τὸ καθεστῶς προσωπικῆς κυβερνήσεως. Ὁ ἥρωας τοῦ ἑπταετοῦς πολέμου εἶχε δόγμα: τὰ πάντα ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, οὐδὲν διὰ τοῦ λαοῦ, ἀγνοῶν ἐκτὸς τοῦ βασιλέως ἕτερον παράγοντα ἐν τῇ διοικήσει τῶν κοινῶν. Ἀλλ' ἡ διὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἐπελθοῦσα μεταβολὴ εἶχεν ἀνατρέψῃ ἐξ ὀλοκλήρου τὰ θεμέλια πολιτικῆς τάξεως, ἐρειδομένης ἐπὶ τοῦ ἱστορικὸν μόνον τίτλον διεκδικουῦντος τούτου δόγματος. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν κρατοῦσαν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν τῆς Πρωσίας ἀνέλαβεν ὁ Στᾶϊν τὴν ἐπὶ νέων βάσεων ὀργάνωσιν τῆς πολιτείας καὶ τῆς διοικήσεως διὰ τῶν συνηνωμένων δυνάμεων τοῦ λαοῦ, ἀπασῶν τῶν τάξεων μετεχουσῶν κατ' ἀναλογίαν ἐν τῇ καθολικῇ ταύτῃ συνεργασίᾳ. Οὕτω διεξήγετο ἐν εἰρήνῃ, ἄνευ ἰσχυρῶν συγκρούσεων, ζωτικωτάτη, ἀλλὰ καὶ ριζικωτάτη πολιτικὴ μεταμόρφωσις ἐν τῷ βίῳ τῆς Πρωσίας, πράγματι ἐπανάστασις. Ἐξεδηλώθησαν

μὲν ἐπὶ βραχὺ τὰ συμφέροντα τῆς ἀντιδράσεως, ἀλλ' ἡ ἀνάγκη τῆς κατεπειγούσης μεταβολῆς ἦτο τοσοῦτον πασιφανῆς καὶ ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἐπιβαλλομένη, ὥστε πᾶσα ἀπόπειρα ἀντιπράξεως ἀπέτυχεν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς." Ἄλλως τε ὁ Στάϊν ἀπὸ χαρακτῆρος δὲν ἦτο ἐκ τῶν ὑποχωρούντων πρὸ τοῦ πρώτου προσκόμματος. Ἄληθής πολιτικὸς ἀνὴρ, πεποιθὼς εἰς τὸ καθῆκον αὐτοῦ καὶ τὸ δίκαιον τοῦ ἀγῶνος, ὃ ἐν ὀνόματι τῆς πατρίδος καὶ τῶν κοινῆ συμφερόντων ἀνελάμβανεν, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἠσθάνθη ἑαυτὸν κλονούμενον πρὸ τινῶν ἀντιδράσεων καὶ ἐπιβουλῶν, ραδιουργίας καὶ μοχθηρίας, τότε δὲ μόνον ἔστη, ὅτε ἐξηναγκάσθη νὰ καταλίπη τὸ ὑπὸ τοσοῦτον αἰσίους οἰωνοὺς ἀρξάμενον καὶ διεξαγόμενον ἔργον αὐτοῦ, ἵνα ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ ἀνηλεοῦς κατακτητοῦ, κατανοήσαντος ὁποῖος ἐπικίνδυνος καὶ θανάσιμος ἐχθρὸς διὰ τὰ γαλλικὰ συμφέροντα ἐν Γερμανίᾳ, δι' αὐτὸ τὸ κῦρος τοῦ ἀνικῆτου αὐτοκράτορος, εἰργάζετο μετὰ τοσαύτης ἐπιτυχίας καὶ ἀποτελεσμάτων ἐν Πρωσσίᾳ, ἵνα ἀνακαινίσῃ τὴν ἐν Ἰένῃ πεσοῦσαν δύναμιν τοῦ κράτους τοῦ μεγάλου Φρειδερίκου. Καὶ ἠναγκάσθη μὲν ὁ Στάϊν νὰ καταλίπη τὰς ἡνίας τῆς πρωσικῆς κυβερνήσεως, ἀλλ' ὁ σπόρος, ὃν ἐν βραχείᾳ διαστήματι χρόνου ἔρριψεν ἐν Πρωσσίᾳ, τάχιστα ἐβλάστησεν καὶ ἐκαρποφόρησεν, οὕτω δὲ ἐπῆλθον ἐκ τῆς ἐργασίας ταύτης αἱ μεγάλαι ἐπιτυχίαι τοῦ 1814 καὶ ἡ ἔκτοτε οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν διακοπεῖσα πλέον ἐργασία ὑπὲρ τῆς γερμανικῆς ἐνότητος.

Ἡ ἀρχή, ἐφ' ἧς ἐζήτησε νὰ στηρίξῃ τὴν νέαν ὀργάνωσιν τοῦ πρωσικοῦ κράτους ὁ Στάϊν, ἦτο ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἰσονομία κατὰ πᾶσας τὰς ἐν τῇ κοινωνίᾳ σχέσεις. Φλεγόμενος ὑπὸ τοῦ ἔρωτος τῆς ἐλευθερίας, οὐχὶ βεβαίως ὅπως ἐπραγματώθη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐν Γαλλίᾳ, κατα-

λήξασα εἰς τὴν αὐταρχικὴν κυβέρνησιν τοῦ Ναπολέοντος, προσεπάθησε, διοργανῶν τὴν πρωσικὴν πολιτείαν, νὰ συνδυάσῃ τὰς δημοκρατικὰς ροπὰς τοῦ αἰῶνος πρὸς τινὰ εὐκοσμοτέραν μονιμότητα, λαμβάνων ὑπ' ὄψει ἅμα καὶ τὰ συντηρητικὰ στοιχεῖα καὶ συμφέροντα τῆς κοινωνίας.

Ἐν τῇ οἰκονομικῇ ἐπιστήμῃ ἀπεδέχετο μὲν κατ' ἀρχὴν τὰς θεωρίας τοῦ Ἀδάμ. Σμιθ, τὰς ἀρχὰς τῆς ἐλευθέρως κινήσεως καὶ ἐνεργείας τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων τῶν ἐθνῶν, δι' ὧν κατ' ἐξοχὴν ἀναπτύσσονται καὶ τελεσφοροῦσιν αἱ παραγωγικαὶ αὐτῶν δυνάμεις, οὐχ ἥττον ἢ πρὸς τὰς θεωρίας ταύτας πίστις αὐτοῦ δὲν ἦτο ἀπόλυτος. Τῇ πολιτείᾳ δὲν ἐπέτρεπετο νὰ καταλίπη ἐλεύθερον πάντῃ τὸ στάδιον εἰς τὸν οἰκονομικὸν ἀνταγωνισμόν, ὅστις ἀπολύτως ἀναγνωρίζομενος, ἄνευ περιορισμοῦ τινος, ὡς ἀφετηρία τοῦ ἐθνικοῦ πλοῦτου, ἤθελε τὸ μὲν κυρώσῃ τὸν χρηματισμὸν ὡς μόνον ἐλατήριον ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ τῶν λαῶν, ἄνευ ἄλλου ἐλατηρίου ἢ διαφέροντος, τὸ δὲ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν πολλῶν ὑπὸ τῶν ὀλίγων, τῶν ἀγαθῶν ὑπὸ τῶν πονηρῶν, ἵνα δημιουργήσῃ θᾶπτον ἢ βράδιον νέον οἰκονομικὸν τιμαριωτισμὸν ἐν τοῖς κόλποις τῆς κοινωνίας καὶ ἅμα τὴν σύγκρουσιν τῶν ἀκτημόνων καὶ τῶν κτηματιῶν, ἧς τὰ ἀποτελέσματα τοσοῦτον οἰκτρὰ καταδείκνυνται, τελευτῶντος τοῦ αἰῶνος τούτου, παραγαγόντα τὰς ἀνατρεπτικὰς ἐκείνας ροπὰς καὶ αἱρέσεις, τὰς ἐπιζητούσας ἤδη διὰ τοῦ πυρός καὶ τοῦ σιδήρου τὴν πραγμάτωσιν φανταστικῆς οἰκονομικῆς πολιτείας, κατ' ἀντίθεσιν τῶν μέχρι τοῦδε γνωσθεισῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ Στάϊν, ἀνήκων κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν ἰδανιστικὴν σχολὴν τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, φίλος καὶ συνεργάτης τοῦ Οὐμβόλδου καὶ τοῦ Φίχτου, ἐφρόνει ὅτι ὑπὲρ τὰ ὕλικὰ συμφέροντα τῆς κοινωνίας κεῖνται τὰ ἠθικά, ἅτινα κατ' ἐξοχὴν πρέπει νὰ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψει

ὁ τε νομοθέτης καὶ ὁ πολιτικός ἀνὴρ. Οὕτω δὲν ἀνεγνώριζε τὴν ἀπολύτως ἐλευθέραν ἐκδήλωσιν τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων τῶν ἀτόμων, ἄνευ συμπράξεώς τινος καὶ ἐποπτείας τῆς πολιτείας, ἣν ἐθεώρει ζωτικώτατον παράγοντα ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν, ἐνόμιζε δ' ἀναγκαῖον τὸν καθορισμὸν τῶν ὁρίων τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀτόμου ἐνεργείας καὶ τῆς ἐποπτείας τῆς πολιτείας, ἀμφοτέρων ἐντὸς τοῦ προσήκοντος, μὴ ὑπερτιμῶν τὴν σημασίαν, ἀλλὰ καὶ μὴ καταστρέφων τὸ κῦρος αὐτῆς, ἀναγκαιούσης ἐκάστοτε πρὸς παρακώλυσιν ἐνδεχομένης συγκρούσεως τῶν ποικίλων κοινωνικῶν δυνάμεων. Δὲν εἶχε γράψῃ κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην καθολικῆς ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἱστορίᾳ ἀνησυχίας ὁ Γουλιέλμος Οὐμβόλδος, ὁ συναγωνιστὴς καὶ συνεργάτης τοῦ Στάϊν, οὐ τινος οὗτος πλεόν ἢ ἅπαξ ἐπεκαλέσθη τὴν σύμπραξιν, ὑπὸ τὰς συγχρόνους ἐντυπώσεις τῆς σφαλερᾶς ἐκείνης θεωρίας, τῆς τοσαῦτα δεινὰ παρασχούσης κατ' ἐξοχὴν τῇ Γαλλίᾳ, καθ' ἣν πολίτευμά τι ἀδιαφόρως δύναται νὰ ἐπιβληθῇ ταύτῃ ἢ ἐκείνῃ τῇ περιόδῳ ἢ τῇ κοινωνίᾳ, δὲν εἶχε γράψῃ ὁ Οὐμβόλδος, ὅτι τὸ πολίτευμα δέον ν' ἀπορρέῃ ἀπὸ τῆς ἐσωτάτης συνειδήσεως λαοῦ τινος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς προηγηθείσης αὐτοῦ ἱστορικῆς ἐργασίας, ὑπὸ τὸ κῦρος τῆς ἐθνικῆς ἰδιοφυίας; Τοιαύτας ἀρχὰς ἐζήτησε νὰ πραγματώσῃ ἤδη ἐν τῇ ὀργανώσει τῆς πρωσικῆς πολιτείας ὁ Στάϊν. Οὕτως ἀνεγνώριζε μὲν ἐν πάσῃ αὐτῆς τῇ σημασίᾳ τὴν ἀρχὴν τοῦ Selgovernment, γερμανικὴν ἀρχὴν, οὐκ ὀλίγας παρασχούσαν ὑπηρεσίας τῇ νεωτέρᾳ κοινωνίᾳ, κατ' ἐξοχὴν δ' ἐκδηλωθεῖσαν καὶ ἀδρῶς καρποφορήσασαν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ τῶν ἀγγλοσαξονικῶν φύλων, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ διαγράψῃ παντάπασιν ἀπὸ τοῦ προγράμματος αὐτοῦ τὸ ἀνώτερον κῦρος καὶ τὴν εὐεργετικὴν ἐνέργειαν τῆς πολιτείας. Αἱ δύο ἀντίθετοι ἀρχαὶ τοῦ

ἀτόμου καὶ τῆς πολιτείας ἐφρόνει, ὅτι ἔπρεπε νὰ συμπράξω-
σιν, οὐχὶ δὲ νὰ καταστῶσι πολέμιοι, ἢ νὰ ὑποταχθῆ ἡ πρώτη
τῆ δευτέρα, κατὰ τὸ πρόγραμμα τῶν θεωρητικῶν ἢ πρακτι-
κῶν πολιτικῶν τῆς Κοινωνικῆς Συνθήκης, ἣτις θεωρία, ἐν
ὀνόματι ψευδοῦς ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος ἀρξαμένη δεινοῦ
κατὰ τῆς αὐτενεργείας τοῦ ἀτόμου ἀγῶνος, κατέληξεν ἐπὶ
τέλους ἀπὸ τῆς ἀναρχίας εἰς τὴν καισαρικὴν παμβασιλείαν
τοῦ Ναπολέοντος, παραγαγοῦσα τὸ παράσιτον ἐκεῖνο φυτὸν
τῆς νεωτέρας ἱστορίας, οὐκ ὀλίγον ἐγγῦσαν δηλητήριο καὶ
εἰς τὰς ρίζας καὶ εἰς τὰ φύλλα καὶ εἰς τοὺς καρπούς τοῦ δέν-
δρου τῶν πλείστων εὐρωπαϊκῶν λαῶν, ἐν οἷς ἐπὶ μακρὸν ἢ
βραχὺν χρόνον κατῴρθωσεν νὰ ἐπεκτείνῃ τοὺς κολοσσιαίους
αὐτοῦ, δηλητήριο μόνον ἀντὶ τοῦ χυμοῦ τῆς ζωῆς καὶ τῆς
εὐρωστίας περιλαμβάνοντας πλοκάμους, τὰ μάλιστα ἐπι-
βλαβῆ ἄσκῃσαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως
τοῦ νεωτέρου πολιτικοῦ βίου ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Γαλλίας,
βλάψαν δὲ τὴν λειτουργίαν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος,
ἃς δυνάμεις μετὰ τοσαύτης πίστεως ἐνέγραψεν ἐπὶ τῆς ση-
μαίας αὐτῆς ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις, ἀλλ' αἵτινες ἤδη, ὑπὸ
τὸν δολοφόνον ἐναγκαλισμὸν τοῦ θριαμβεύσαντος καισαρισμοῦ,
καθίσταντο μονονουχὶ ἀντικείμενον μίσους καὶ ἀποστροφῆς τῶν
λαῶν ἐξίσου καὶ τῶν κυβερνήσεων.

Ὁ Στάϊν ἐσκέπτετο ἐξ ὀλοκλήρου ἀντιθέτως. Ἐζήτησε νὰ
πολεμήσῃ τὴν ἐπανάστασιν, καθὰ λέγει ὁ Treitschke (1),
δι' αὐτῶν τῶν ὀπλων αὐτῆς, ἀναγνωρίζων τὰς κηρυχθεί-
σας ἀρχάς, ἀλλὰ μὴ ἐπιτρέπων ἀπόλυτον ὅλως ἐνέργειαν,
περιορίζων δ' ἐν τῷ προσήκοντι καὶ τῷ δυνατῷ τῆς ἐνεργείας
κύκλω. Ζηλωτῆς κατὰ θεωρίαν αὐτῶν, κατανοῶν τὸ πνεῦμα
τοῦ αἰῶνος, ὡς καὶ τὴν ἐπιβαλλομένην ἀνάγκην ὑπὸ τῆς

(1) Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert.

ιστορικῆς προόδου τῶν λαῶν, τῆς πραγματώσεως τῶν ιδεῶν τῆς ἐπαναστάσεως, κατείχεται οὐχ ἥττον ἐξ αἰσθήματος εὐλαβείας πρὸς τὸ παρελθόν, τὸ ιστορικῶς παραδεδομένον, οὐδὲν παρεγνώριζε τὴν σημασίαν καὶ τοὺς σχετικούς τῆς ὑπάρξεως λόγους. Οὕτως ἐπεδίωκε τὴν συνδιαλλαγὴν τοῦ παρελθόντος τούτου πρὸς τὸ ἐνεστῶς, φρονῶν ὅτι μόνον διὰ τῆς κοινῆς συμπράξεως θέλει ἐπιτευχθῆ ἡ προσήκουσα λύσις τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν προβλημάτων. Ἡ θεωρία τῆς ἐπαναστάσεως ἤξιον διὰ μιᾶς πράξεως νὰ διαγράψῃ ἀπὸ τοῦ ἐνεστῶτος βίου τῶν λαῶν τὸ ιστορικὸν αὐτῶν παρελθόν, ὡς μάταιον, ἄνευ σημασίας καὶ κύρους ὄνειρον. Ἀπὸ τοῦ Ροβεσπιέρρου μέχρι τοῦ Ναπολέοντος οἱ πολιτικοὶ δικτάτορες τῆς Γαλλίας ἐπεκαλοῦντο τὸν ὀρθὸν λόγον, τὸν νέον τοῦτον ἐκ μηχανῆς θεόν, πρὸς σύνταξιν τοῦ θρησκευτικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ καθεστῶτος τῶν λαῶν· τὸναντίον ἡ ιστορικὴ Σχολή, ἀντιδρῶσα κατὰ τῶν τοιούτων ἀξιώσεων τῆς ἐπαναστάσεως, οὐδὲν ἕτερον ἐπεθύμει ν' ἀναγνωρίσῃ ἐκτὸς τῆς πραγματικότητος καὶ τοῦ κύρους τοῦ ιστορικοῦ δεδομένου, ὡς μόνου κεκτημένου δίκαιον ὑπάρξεως, ἀλλ' ἀδιαφοροῦσα καὶ αὐτῇ, ἂν τοῦτο συμβιβάζεται πρὸς τὴν σύγχρονον κατάστασιν τῶν κοινωνιῶν, ἂν δύναται νὰ θεραπεύσῃ τὰς ὑφισταμένας ἀνάγκας καὶ σχέσεις· Ὁ Στάϊν, κατὰ τοῦτο ἐπόμενος τῇ θεωρίᾳ τοῦ Ἄγγλου Burke καὶ τῆς ιστορικῆς σχολῆς, κατάρθωσε νὰ διαγράψῃ τὰ προσήκοντα μεταξὺ τῶν δύο ἀρχῶν ὅρια, νὰ εἰσαγάγῃ τὸ ιδεῶδες ἐντὸς τοῦ πραγματικοῦ, δημιουργῶν δι' αὐτῶν τὸν νέον κόσμον, ὅστις ἔμελλε νὰ καταστῇ περιφανῆς σταδιοδρομίας ἀφετηρία ἐν τῷ ἐθνικῷ καὶ πολιτικῷ βίῳ τῆς Γερμανίας. Ἡ δι' αὐτοῦ ἐπιτευχθεῖσα ὀργάνωσις τῆς πρωσικῆς πολιτείας ἦτο ἡ πρώτη ἀπόπειρά συνδιαλλαγῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ ιστορικοῦ δικαίου καὶ τῶν τῆς

ἐπαναστάσεως· δυσχερῆς ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἀπόπειρα ἐν μέσῳ τῶν ἀντιθέσεων, τῶν ὑποψιῶν, τῆς πάλης τῶν δύο τούτων ἀρχῶν κατὰ τοὺς ἐπισφαλεῖς ἐκείνους χρόνους, ἀλλ' ἥς ἡ πραγμάτωσις μαρτυρεῖ τὸν ὑπέροχον αὐτοῦ νοῦν καὶ χαρακτηῖρα, κεκλημένου ν' ἀντεπεξέλθῃ κατ' ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν πολεμίων, κατὰ τῆς ἀντιδράσεως τῶν ὁποίων ηὐτύχησε νὰ ἐξέλθῃ νικητῆς ἐπὶ τέλους καὶ θριαμβεύων.

Τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα τοῦ Στάϊν ἦτο πλήρες. Ἀνελάμβανε νὰ ὀργανώσῃ ὅλον τὸ σύστημα τῆς πρωσικῆς διοικήσεως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν θεσμῶν, οὓς ἐπέβαλλεν ἤδη ἡ ἀνάγκη τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ἔχων ὑπ' ὄψει τὴν ἀπὸ τοῦ μεγάλου Φρειδερίκου τελεσθεῖσαν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν πρόοδον ἐν Εὐρώπῃ, ἀνατρέπων τὸ αὐταρχικὸν ἐκεῖνου σύστημα καὶ ἐγκαθιστὰς ἐν τῇ πολιτείᾳ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσονομίας, ἀνταποκρινόμενος εἰς τὴν ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ γερμανικὴν συνείδησιν, ἣτις διὰ τῆς ἐπιφανοῦς σχολῆς τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Φίχτου ἀπὸ χρόνου ἤδη εἶχε διδάξῃ ὡς ἀναποφεύκτους δυνάμεις τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας τὴν πλήρη τῶν ἀνθρώπων ἐλευθερίαν, τὴν ἰσότητα καὶ τὴν αὐτονομίαν. Ὁ πρακτικὸς πολιτικὸς ἀνὴρ δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ ἐκτιμήσῃ τὰς ἀρχὰς ταύτας· ἡ νέα ὀργάνωσις τῆς πρωσικῆς πολιτείας ἔπρεπεν ἐξ αὐτῶν πρωτίστως ν' ἀπορρέῃ, κεκτημένη οὕτω πᾶσας τὰς ζωτικὰς δυνάμεις τῆς βιωσιμότητος καὶ τῆς προόδου. Μεγάλη, δυσχερῆς ἐπιχείρησις ἀληθῶς, ἀλλὰ στεφθεῖσα ἐξ ἐπιτυχίας, χάρις εἰς τὴν ἰσχυρὰν ἐνέργειαν τοῦ Στάϊν καὶ εἰς τὴν γενναίαν καὶ εἰλικρινῆ σύμπραξιν τῶν ποικίλων συνεργατῶν, μὴ ἀποκνησάντων, οὐδ' ὑστερησάντων τῆς ἀφοσιώσεως αὐτοῦ ἐν τῷ καθήκοντι καὶ τῇ ἐργασίᾳ.

Βάσις τῆς πολιτικῆς ταύτης ὀργανώσεως ἦτο ὁ λαός, ὅστις

ᾧφειλε νὰ καταβῆ ἐν τῷ μέλλοντι εἰς τὸ στάδιον τῆς πολιτικῆς ἐνεργείας. Καθὰ ὁ ἴδιος δι' ὑπομνήματος ὑπέβαλλε τῷ βασιλεῖ τῆς Πρωσίας, μεταξὺ τῶν τάξεων, τῶν ἀποτελουσῶν τὴν πρωσικὴν κοινωνίαν, ὑφίστατο διηνεκῆς ὑποψία καὶ πάλῃ, οὐκ ὀλίγον συντελοῦσα εἰς τὴν ἐξασθένωσιν τῆς πολιτείας. Ἦδη, ἔλεγε, εἶνε καιρὸς νὰ μεταβληθῆ τὸ παλαιὸν σύστημα, ἀπασαί αἱ κατ' ἀνάγκην δρῶσαι κοινωνικαὶ δυνάμεις ἔπρεπε νὰ συγκεντρωθῶσιν ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ σημείῳ, πρὸς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν, οὕτω δὲ νὰ ἐπαναλάβῃ αὐθις ἡ Πρωσία τὴν ἀρχαίαν δύναμιν ἐν τῇ ὁμοσπονδίᾳ τῶν εὐρωπαϊκῶν πολιτειῶν, αἰρομένων τῶν ἀντιμάχων δυνάμεων ἀπὸ τῆς κοινωνίας, ν' ἀποτελεσθῆ ἰσχυρὸν σύνολον, ἐπαρκὲς νὰ χρησιμοποιοῦσῃ τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρίδος. Πρὸς τοῦτο ἐπεζήτει τὴν πραγμάτωσιν κοινωνικῆς ἰσονομίας· ἀλλ' ἡξίου ἐπίσης παρ' ἀπάντων τῶν πολιτῶν ἴσα καθήκοντα, ἀνταποκρινόμενα πρὸς τὰ δίκαια αὐτῶν. Ἐκαστος ἐν τῇ πολιτείᾳ ἄνθρωπος δικαιούται νὰ ἐξασκῆ ἐλευθέρως τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις, τὴν ἱκανότητα, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπερβαίνει τὰ ὅρια, τὰ διαγραφόμενα ὑπὸ τῆς θρησκείας, τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν πολιτικῶν νόμων. Εἰς πάντα πρέπει νὰ εἶνε ἐπιτετραμμένη ἡ ἰδιοκτησία. Ἡ ὑπὸ τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν κηδεμονία εἶνε ἐπισφαλῆς. Οὐδεὶς ἐν τῇ πολιτείᾳ δικαιούται νὰ καταστῆ δικαστῆς ἑαυτοῦ, πρέπει δὲ νὰ διαχωρισθῶσι τὰ ὅρια τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς διοικήσεως. Ὁ αὐτὸς νόμος πρέπει νὰ ἰσχύῃ καὶ νὰ ἐφαρμόζηται δι' ἅπαντας τοὺς πολίτας, τοὺς τε ἀνωτάτην κοινωνικὴν τάξιν κατέχοντας, ὡς καὶ τοὺς τὴν κατωτάτην. Οὐδεὶς στερεῖται τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ, ἐκτὸς τῶν ἐγκληματιῶν, τῶν παραβαίνοντων τὰς ἀρχὰς τῆς θρησκείας, τῆς ἠθικῆς καὶ τοὺς νόμους. Ἡ πνευματικὴ μόρφωσις ἀνυψοῖ τοὺς λαούς, ταύτης

δὲ ἡ ἀνωτάτη βαθμὶς ἐξαίρει τὴν θέσιν, ἣν ἐν τῷ κύκλῳ τῶν πεπολιτισμένων πολιτειῶν κατέχουσιν. Αὕτη εἶνε ἡ ἀληθὴς συνθήκη, δι' ἧς δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ πρόοδος ἐν τῇ τάξει, τῇ ἰσχύϊ καὶ τῇ εὐδαιμονίᾳ τῶν λαῶν. Καθῆκον δ' ἔχει ἡ πολιτεία νὰ προαγάγῃ τὴν μὀρφωσιν ταύτην.

Τοιαύτας γενναίας σκέψεις ὑποτυπώσας ὁ Στάϊν πρὸς τὸν βασιλέα, ἀνέλαβε τῇ 6 Ὀκτωβρίου 1807 τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν τῆς πρῶσσικῆς διοικήσεως, προέβη δ' ἀμέσως εἰς τὴν τοῦ προγράμματος αὐτοῦ πραγμάτωσιν. Κατὰ πρῶτον ἔπρεπε νὰ τεθῶσιν ἀσφαλῆ τὰ θεμέλια τῆς νέας ταύτης πολιτικῆς ὀργανώσεως. Ἡ μεταρρύθμισις ἤρξατο οὕτως ἐκ τῶν κάτω. Ἀπεδόθη τὸ δίκαιον πλήρους ἰσοπολιτείας, ἐλευθέρως αὐτενεργείας εἰς ἅπαντας τοὺς πολίτας ἀνεξαιρέτως. Ὑπὲρ τὰ τρία τέταρτα τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τῆς Πρωσίας ἐστεροῦντο τῆς προσωπικῆς ταύτης ἐλευθερίας. Οἱ χωρικοὶ ἦσαν ἔτι δουλοπάροικοι, στερούμενοι πάσης αὐτονομίας τοῦ ἐδάφους διαθέσεως, πρὸ τῆς βουλήσεως τοῦ κυρίου μηδεμίαν ἔχοντες προσωπικὴν αὐτοβουλίαν, εἴτε ἀτομικὴν, εἴτε κοινωνικὴν. Ἡ κατάστασις αὕτη ἔπρεπε ν' ἀρθῇ ἤδη, ὡς ἐν ἀντιθέσει διατελοῦσα πρὸς τὰ ἀρχέγονα καὶ ἀναλλοίωτα δίκαια τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ οὕτως ἡ τάξις τῶν χωρικῶν ἐκηρύσσεται ἐλευθέρως, καλουμένη ν' ἀποτελέσῃ ἐν τῷ μέλλοντι τὸν πυρῆνα τῆς νέας κοινωνικῆς τάξεως, ἐρειδομένης ἐπὶ τῶν βάσεων τῆς αὐτονομίας. Ἡ κατάργησις αὕτη τῶν προνομίων τῆς εὐγενείας ἔμελλε νὰ δυσαρεστήσῃ κατὰ φυσικὴν ἀκολουθίαν τοὺς στηρίζοντας ἐν Πρωσίᾳ τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν αὐτῶν προσωπικότητα καὶ δύναμιν εἰς τὸ γένος, εἰς τὴν καταγωγὴν. Δὲν παρουσιάζει εὐκόλως ἡ ἱστορία ἐκάστοτε παραδείγματα ἀφιλοκερδείας καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν νέαν ιδέαν, οἷον τὸ τῆς ἀξιομνημονεύτου νυκτός τῆς 4ης Αὐ-

γούστου 1789 ἐν Παρισίοις. Ἄλλ' ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιβαλλομένης κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως ἐκρίνετο τοσοῦτον δικαία καὶ κατεπείγουσα, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ ἀντίδρασις ἠναγκάζετο ἐκοῦσα ἄκουσα νὰ ὑποχωρήσῃ, ἀναγνωρίζουσα τὸ νέον καθεστῶς τῆς ἀναιμάκτου ταύτης μεταβολῆς.

Ἐτέρα, οὐσιωδεστάτη μεταρρυθμισίς ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ τῆς Πρωσίας, ἀπορρέουσα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τούτων, ἦτο ἡ ἐπὶ τὸ φιλελευθέρωτον ὀργάνωσις τῶν δήμων, σχοῦσα ἐπίσης τὰ αὐτὰ μετὰ τῆς τῶν χωρικῶν χειραφετήσεως ἀποτελέσματα. Ὁ κάτοικος τῶν πόλεων ἀπήλαυε μὲν ἐπὶ τοῦ προτέρου καθεστῶτος πλήρους προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἀγρότην χωρικόν, ἀλλ' ἐν τῇ διοικήσει καὶ τῇ διαχειρίσει τῶν κοινωνικῶν δικαίων οὐδεμίαν ἐπετρέπετο αὐτῷ ἐλευθερία ἐνεργείας. Ὁ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα αὐτόνομος κοινοτικός βίος τῶν γερμανικῶν πόλεων, οὐ ἄνωτάτη ἐκδήλωσις ὑπῆρξεν ἢ ἐλευθέρως καὶ εὐδαιμονεστάτη ὑλικῶς τε καὶ ἠθικῶς ἀνσεατικῇ Συμπολιτεία, ἡ τοσαύτας παρασχοῦσα ὑπηρεσίας εἰς τὸ γερμανικὸν ἔθνος, εἶχεν ἐκλίπη μετὰ τὰς μεγάλας καταστροφὰς τῶν ἐμφυλίων πολέμων, τῶν κλυτὰς μωσάντων τὴν Γερμανίαν, ἀντ' αὐτοῦ δ' ὑπεισηλθεν ἡ μοναρχικὴ συγκέντρωσις, μετὰ τῆς αὐτοδιοικήσεως φονεύσασα καὶ πᾶσαν ροπὴν ἐλευθέρως τῶν πολιτῶν αὐτοβουλίας καὶ αὐτενεργείας. Ἡ σιδηρᾶ στρατιωτικὴ μοναρχία τοῦ μεγάλου Ἐκλέκτορος καὶ τοῦ μεγάλου Φρειδερίκου εἶχε περιορίσῃ διὰ τῶν ἰσχυρῶν αὐτῆς συσφιγκτήρων πᾶσαν ἐλευθέρως λειτουργίαν τοῦ κοινωνικοῦ σώματος. Οὕτως ἐξέλιπε κατὰ μικρὸν ὁ αὐτόνομος δημοτικός βίος, ἀλλ' ἅμα καὶ τὸ αἶσθημα τῆς κοινοπραξίας, τὸ διαφέρον πρὸς τε τὴν ἐν μέρει καὶ τὴν καθ' ὅλου πατρίδα, τοσοῦτον οἰκτρῶς καταδειχθέν, ἐν ὅλῃ τῇ ἀπαισίῳ εἰκόνι, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς.

Μὴ ὑφισταμένης κοινωνικῆς ἀμοιβαιότητος καὶ συνεργασίας τῶν πολιτῶν, ἐξέλιπε σὺν τῷ χρόνῳ αὐτὸ τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας ἐν τῇ συνειδήσει πάντων τῶν Γερμανῶν, τοῦ τε πολίτου καὶ τοῦ χωρικοῦ. Ἡδὴ ἡ πείρα τῆς ἐπελθούσης καταστροφῆς κατεδείκνυε τὴν ἀνάγκην τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ δημοτικοῦ συστήματος. Διὰ νόμου τῆς 11ης Νοεμβρίου 1807 τὸ σύστημα τοῦτο διωργανοῦτο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς ἐλευθέρως τῶν πολιτῶν ἐνεργείας, αἰρομένης τῆς ἀπολύτου ἐξαρτήσεως ἀπὸ τοῦ κέντρου. Ὁ πολίτης ἐχειραφετεῖτο, παρείχοντο δ' αὐτῷ δικαιώματα ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ, ὅτι ἔμελλον ν' ἀναπτυχθῶσιν ἐν τοῖς μυχοῖς τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ ἀνάλογα πρὸς τὴν πολιτείαν καὶ τὴν πατρίδα καθήκοντα. Ἡ προσδοκία αὕτη δὲν διεψεύσθη. Διδάσκει ἔκπαλαι ἡ ἱστορία, ὅτι ἐλλείποντος αὐτονόμου δημοτικοῦ βίου, ἀδύνατον ν' ἀναπτυχθῇ ἐλευθέρως πολιτικὴ συνείδησις, ἀφετηρία οὖσα πάσης αὐτοβουλίας καὶ ἐνεργείας τῶν τε ἀτόμων καὶ τῶν ομάδων. Ἡ ἀλήθεια αὕτη ἔμελλε τάχιστα νὰ λάβῃ ὑπόστασιν ἐν Πρωσίᾳ, ἡ δὲ ἐπελθοῦσα ἐν ἔτει 1813 ἐξέγερσις τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ, ἀδιαφόρου τὴν προτεραίαν, μαχομένου δὲ ἤδη μετ' ἀφοσιώσεως ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν, πρέπει ν' ἀποδοθῇ ἀναμφιλέκτως εἰς τὴν νέαν ταύτην δημοτικὴν ὀργανωσιν τῆς Πρωσίας.

Τοιαύτας ἐπαναστατικὰς, ἀλλὰ λογικὰς καὶ ὑπὸ τῶν πραγμάτων πιστουμένας, εἰσάγων ὁ Στάϊν μεταρρυθμίσεις, δὲν παρεγνώριζεν ἅμα τὴν σημασίαν τῶν καθεστώτων, τὸ ἱστορικὸν δίκαιον τῆς κοινωνίας. Ἡ τέως τοσοῦτον ἰσχυρὰ ἀριστοκρατικὴ τάξις τῶν παλαιῶν γαιοκτημόνων εἶχεν ὡσαύτως τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς τὸν λόγον, οὐδ' ἠδύνατο νὰ διαγραφῇ αὐθαιρέτως ἀπὸ τοῦ ἐγκαινισθέντος πολιτικοῦ συστήματος, ὡς ἀτόπως εἶχεν ἐπιζητήσῃ ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις. Ἐν τῷ

νέω ὀργανισμῶ ἢ τάξεις αὕτη ἐκλήθη ἐπίσης νὰ ἐργασθῆ καὶ νὰ λειτουργήσῃ προσηκόντως, ὡς οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς κοινωνικῆς τάξεως κατ' ἀγγλικὴν ἀπομίμησιν, ἐν ἣ χώρᾳ, παρὰ τὸν φυσικὸν ἀνταγωνισμὸν τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος, τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς προόδου, ὁ ἀγὼν μεταξὺ εὐγενῶν καὶ λαοῦ ἔσχεν εὐεργετικὰ ἐπὶ τοῦ συνόλου ἀποτελέσματα. Ὁ Στάϊν ὤρματο ἀπὸ τῆς τοιαύτης ἀρχῆς ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ προγράμματος· ἀλλ' ἐσκέπτετο ἄμα καὶ θετικώτερον, ἐπικαλούμενος τὴν σύμπραξιν τῶν εὐγενῶν, εἰς οὓς καὶ αὐτὸς κατελέγετο, ἐξουδετερῶν πᾶσαν αὐτῶν ἀντίδρασιν, ἐν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, οὕτω δὲ συνάπτων ἐπὶ τὸ αὐτὸ πᾶσας τὰς τέως διεστηκυίας καὶ ἀντιμάχους ἐν τῇ πρωσικῇ κοινωνίᾳ δυνάμεις.

Ἡ μεταρρυθμίσις ἔπρεπε νὰ εἰσέλθῃ πανταχοῦ, καθ' ἀπάσας τὰς σχέσεις τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου. Οὕτως ἡ ἐκκλησία, τὸ σχολεῖον, ὁ τύπος, αἱ κατ' ἐξοχὴν μορφωτικαὶ αὐταὶ δυνάμεις, ἔπρεπε νὰ ὑποστῶσι τὴν ἐπίδρασιν τοῦ νέου πνεύματος. Ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καθεστώτων ἔπρεπε νὰ ἐκλίπη τὸ πνεῦμα τῆς μισαλλοδοξίας, χαρακτηρίζον μὲν τὸν Καθολικισμόν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὅλως ξένον πρὸς τινὰς ἐκκλησίας τῆς Διαμαρτυρήσεως. Ἄνευ ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως δὲν δύναται νὰ πραγματωθῆ ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ τῶν λαῶν ἐλευθερία. Ὑπὸ τοὺς οἰωνοὺς αὐτῆς μόνον ἀναπτύσσεται πρὸς τῷ ἐπιστημονικῷ πνεύματι, τῷ χαρακτηρίζοντι λαὸν ἐλεύθερον καὶ ἠθικῶς αὐτόνομον, τὸ αἶσθημα τῆς ἐνότητος καὶ ἀλληλεγγύης τῶν πολιτῶν. Ἀλλὰ σὺν τῇ ἐκκλησίᾳ ἔπρεπε νὰ μεταρρυθμισθῆ, διοργανούμενον σκοπιμώτερον, συμφώνως τῷ πνεύματι τοῦ αἰῶνος καὶ τῇ τελεσθείσῃ προόδῳ, τὸ σχολεῖον, ἀπὸ τοῦ πανεπιστημίου μέχρι τοῦ τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν διδασκτηρίου. Οὕτω προσεκλήθησαν σοφοὶ ἄνδρες

πρὸς ἴδρυσιν πανεπιστημίου ἐν Βερολίῳ, ἐκπροσωπήσαντος πλήρη τὴν ἐξέλιξιν τοῦ αἰῶνος ὑπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἐπιστήμης· συγχρόνως δὲ διωργανοῦντο, καθ' ἐνιαῖον πρόγραμμα καὶ σκοπὸν, τὰ δευτερεύοντα τῆς Πρωσσίας σχολεῖα, ἀλλ' ἰδίᾳ ἐφιστάτο ἡ προσοχὴ τῆς κυβερνήσεως περὶ τὴν προσήκουσαν ὀργάνωσιν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἄνευ τοιαύτης, ὁ δημοτικὸς καὶ κοινωνικὸς ἐν γένει βίος τῶν ἐθνῶν δὲν δύναται νὰ ἐκδηλωθῇ ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ ἰσχύϊ καὶ ἐνεργείᾳ. Αὐτὸς ὁ Στάϊν ἦτο θαυμαστῆς τῆς μεθόδου τοῦ Ἑλβετοῦ Πεσταλότζη, ὡς ἐρειδομένης ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐξωτερικευούσης πᾶσαν ἐσωτερικὴν δύναμιν, ἐξεγειρούσης καὶ ἐνισχυούσης πᾶσαν εὐγενῆ τοῦ βίου ἀρχήν, ἀποκρουούσης πᾶσαν μονομερῆ ἀνάπτυξιν, οὕτω δὲ δημιουργούσης φυσικῶς τε καὶ ἠθικῶς κραταιὰν γενεάν, ὑπισχνουμένην κρεῖττον τῇ πατρίδι μέλλον. Ἡ συνείδησις λαοῦ τινος, τὸ ἐθνικὸν αὐτοῦ φρόνημα δὲν δύνανται ἄλλως νὰ μορφωθῶσιν ἢ διὰ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς μορφώσεως. Τοῦτο κατενόησεν ὁ Στάϊν ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τῶν πραγμάτων, ἔχων δὲ συμπράκτορας διαπρεπεῖς ἀνδρας, διεξήγαγε μετ' ἐπιτυχίας τὸ δυσχερὲς ἔργον τῆς πνευματικῆς ἐξεγέρσεως τῆς Πρωσσίας, ἔν' ἀναγνωρισθῇ μετ' ὀλίγον, ὅτι ἐν πάσῃ μάχῃ, ἐν ἣ ἐθριάμβευσεν ὁ Πρῶσσοσ στρατιώτης, παρ' αὐτῷ ἐμάχετο καὶ ὁ δημοδιδάσκαλος. Τοῦτο δηλοῖ, ὅτι δὲν ἀρκεῖ μόνῃ ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις λαοῦ τινος, ἀλλ' ὅτι πρέπει νὰ βαδίζῃ παραλλήλως συμπράττουσα καὶ ἡ διανοητικὴ παιδείυσις.

Συγχρόνως εἰργάζετο ὁ Στάϊν ὑπὲρ τῆς ἐπὶ φιλελευθέρων ἀρχῶν μεταρρυθμίσεως ἀπάντων τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν θεσμῶν καὶ δικαίων τοῦ πρωσσοικοῦ λαοῦ. Οὕτως ἀνεγνώρισε τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τύπου, ἧς ἄνευ ἡ δημοσία συνείδησις δὲν κατορθοῖ νὰ ἐκδηλωθῇ προσηκόντως, καταργήσας

πάντα τὰ τέως περιορίζοντα αὐτὴν δεσμά, συγχρόνως δὲ παρέσχε πλήρη ἐλευθερίαν ἐνεργείας εἰς τὸ ἄτομον. Πάντες οἱ κλάδοι τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἐν Πρωσσίᾳ ἀνεπτύχθησαν καὶ ὠργανώθησαν κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο τῆς ἐλευθερίας, μὴ ἐπιτρεπομένων διακρίσεων καὶ ἀνισότητος. Ἐντεῦθεν ἡ ὑπηρεσία κατέστη προσιτὴ εἰς πᾶσαν κοινωνικὴν τάξιν, ἐκάστου πολίτου δικαιουμένου νὰ συναγωνισθῇ ἐν τῷ ἐλευθέρῳ τούτῳ σταδίῳ πρὸς κτῆσιν τῆς προσηκούσης τῇ ἰκανότητι αὐτοῦ καὶ τῇ εὐφυίᾳ πολιτικῆς λειτουργίας. Οὕτω διεγράφετο πᾶν προνόμιον ἐκ τοῦ κώδικος τῆς πρωσικῆς κοινωνίας, ἠδύνατο δὲ ὁ λαός, ὁ τέως ἐξηρημένος ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων λειτουργιῶν τῆς πολιτείας, νὰ μετάσχη αὐτῶν, νὰ ἐργασθῇ ἐν φιλοτιμίᾳ, λαμβάνων μείζον ὑπὲρ αὐτῆς διαφέρον, καθιστάμενος ἀληθῆς πολίτης τῆς μεγάλης πατρίδος, ἧς ἐνόει ἑαυτὸν ἕκαστος ἀναπόσπαστον στοιχεῖον, προόδου δὲ παράγοντα καὶ εὐημερίας.

Ἄλλὰ τὸ σπουδαιότατον τῆς πολιτικῆς διὰ τοῦ Στάιν παλιγγενεσίας τῆς Πρωσσίας γεγονός, τὸ ἐπιδράσαν οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ βίου τοῦ πρωσικοῦ κράτους, ἢ τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους, ἀλλ' αὐτῆς τῆς Εὐρώπης, ἦτο ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις τῆς χώρας, ἀστραπιαίως τελεσθεῖσα, μετὰ πυρετώδους διεξαχθεῖσα ταχύτητος, οἷα οὐδαμοῦ σχεδὸν μνημονεύεται μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἰένης ὁ πρωσικὸς στρατὸς ἦτο ἀποσυντεθειμένος, ἐξηντλημένος, φυσικῶς τε καὶ ἠθικῶς. Εἶχεν ἀπολέσῃ πᾶσαν εἰς ἑαυτὸν πεποιθήσιν. Ἡ ἄλλοτε, ἐπὶ τοῦ Ἑπταετοῦς πολέμου, πρωταγωνιστήσασα δύναμις ὑπέκυψε πρὸ τῆς ἀνωτέρας μεθόδου, διοργανώσεως καὶ διευθύνσεως τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ, οἷος ἀπετελέσθη ὑπὸ τὴν σιδηρᾶν βούλησιν τοῦ Ναπολέοντος καὶ τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ. Ὑφίστατο μεταξὺ τῶν δύο στρα-

τῶν οὐσιωδεστάτη διαφορά. Ὑπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπαναστα-
τικῆς ἰσότητος τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα ἦσαν προσιτὰ παντί·
ἐν τῇ ὀπλοθήκῃ τοῦ στρατιώτου ἀπέκειτο ἡ ράβδος τοῦ
στρατάρχου, ἐντεῦθεν δὲ ὁ ζῆλος, ὁ ἐνθουσιασμός, ἡ μέχρι θυ-
σίας ἀφοσίωσις ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς πατρίδος. Μεταξὺ στρα-
τοῦ καὶ λαοῦ ὑφίστατο πλήρης ἐνότης, αὕτη δ' ἐνέπνεε τοὺς
μεγάλους χαρακτῆρας, τοὺς διακριθέντας ἐν Γαλλίᾳ κατὰ
τοὺς χρόνους ἐκείνους. Τούναντίον συνέβαινε ἐν Πρωσίᾳ· ἡ
στρατιωτικὴ ὑπηρεσία ἦτο τὸ τελευταῖον καταφύγιον τοῦ
ὀσημέραι ἐκπνέοντος τιμαριωτισμοῦ, οὕτω δὲ ἡ ἀνικανότης
καὶ ἡ τῶν ἰσχυόντων εὐνοία ἦσαν συνήθως τὰ μόνα προσόντα
ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων ἀξιωματικῶν, ἐλαχίστων ἐξαιρου-
μένων. Ὁ Στάϊν, εὐρὼν καὶ ἐν τῇ ὀργανώσει τῶν πολεμι-
κῶν δυνάμεων διακεκριμένον στρατιωτικὸν ἐπιστήμονα, ἐξ
ἀστῶν ἔλκοντα τὸ γένος, ἕνεκα ἐξόχου ἰκανότητος καταλα-
βόντα τὰ πρῶτα στρατιωτικὰ ἀξιώματα τῆς πατρίδος,
τὸν Σχιάρνχωρστ, ἐπεχείρησε τὴν ὀργάνωσιν τοῦ πρωσικοῦ
στρατοῦ κατὰ τὸ αὐτὸ πρόγραμμα, καθ' ὃ ἤρξατο καὶ τῆς
λοιπῆς διοργανώσεως. Διὰ τοῦ νέου ὀργανισμοῦ ἐτέθησαν
μὲν εἰς ἀργίαν ἢ ἀποστρατείαν πάντες οἱ ἀνίκανοι, ἐπετρέπη
δὲ καὶ εἰς τοὺς μὴ εὐγενεῖς ἢ κατάληψις καὶ τῶν ἀνωτάτων
ἀξιωματικῶν, τῆς ἀξίας, οὐχὶ δὲ τῆς καταγωγῆς συντελοῦσης
πρὸς τοῦτο. Διὰ τῆς εἰσαγωγῆς νέων δυνάμεων εἰς τὸ στρα-
τιωτικὸν σῶμα, ἤρξατο τοῦτο κραταιούμενον, ἐν βραχεῖ δὲ
χρόνῳ ἐπῆλθε μεταβολὴ μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου
στρατοῦ. Τολμηρὰ ἐπίσης διεξήγετο ἐργασία πρὸς τὴν ὅσον
ἐνεστὶν οὐ μόνον ἐπιτυχῆ καὶ ἐπιστημονικὴν, ἀλλὰ καὶ τα-
χεῖαν στρατιωτικὴν ἐκγύμνασιν τοῦ πρωσικοῦ λαοῦ.

Κατὰ τοὺς ὅρους τῆς ἐν Τιλσίττῃ συνθήκης μεταξὺ Να-
πολέοντος καὶ βασιλέως τῆς Πρωσίας, ἡ πραγματικὴ τοῦ

έν ενεργεία στρατοῦ δύναμις δέν ἠδύνατο νά ὑπερβαίνη τὰς τεσσαράκοντα χιλιάδας· ἡ δέ οἰκονομική κατάστασις τοῦ τόπου δέν επέτρεπε τήν συντήρησιν μείζονος ἀριθμοῦ στρατιωτῶν. Ἀλλά διά τοῦ ἀριθμοῦ τούτου δέν ἠδύνατο νά ἐπιτευχθῆ ὁ σκοπὸς τῆς ἀρξασμένης ἐργασίας, τῆς ἀπὸ τοῦ κατακτητοῦ ἀπελευθερώσεως τῆς Πρωσσίας καὶ Γερμανίας. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Σχιάρνχωρστ ἀπητεῖτο στρατὸς διακοσακισχιλίων ἀνδρῶν, προσηκόντως γεγυμνασμένος καὶ καθωπλισμένος. Ἐντεῦθεν ἐνεκαινίσθη πρωτοφανῆς μεταρρύθμισις ἐν τοῖς στρατιωτικοῖς χρονικοῖς, τὰ μέγιστα ἐπιδράσασα ἐπὶ τῆς πολεμικῆς ἐκγυμνάσεως τοῦ πρωστικοῦ λαοῦ, ἀνυψώσασα ἐν τάχει τὸ φρόνημα αὐτοῦ, οὕτω δέ δημιουργήσασα τὴν στρατιὰν ἐκείνην, τὴν τοσοῦτον λαμπρῶς ἀναδειχθεῖσαν ἐν τοῖς πολέμοις τῆς ἀπελευθερώσεως. Ἴνα ἐπιτευχθῆ τοῦτο, μεταρρύθμισις, μέλλουσα θᾶττον ἢ βράδιον νά ἐπισύρῃ τὴν ὑποψίαν, τὴν ὀργὴν τοῦ κατακτητοῦ, ἡ στρατιωτικὴ θητεία ἤλαττώθη ἐφ' ὅσον χρόνον ἦτο δυνατὴ ἢ ἐντελῆς ἐκγύμνασις τῶν ἐκάστοτε κατατασσομένων στρατιωτῶν, οἵτινες, ἀποπερατώσαντες τὴν στρατιωτικὴν αὐτῶν ἀνατροφὴν, ἀφίεντο ἐλεύθεροι, κατατασσομένων ἐτέρων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Οἱ ἀφιέμενοι ἐκ τοῦ ἐνεργοῦ στρατοῦ ἀπετέλουν τὴν ἐφεδρείαν (Landwehr), ἧς σκοπὸς ἦτο ἡ ἐν ὥρᾳ κινδύνου συμπλήρωσις τοῦ ἐνεργοῦ στρατοῦ. Ἐπίσης ἐσχηματίζετο ἕτερον στρατιωτικὸν σῶμα, ἡ ἐθνοφυλακὴ (Landmiliz), ὑποχρεωμένη νά ἐνδύηται καὶ νά ἐξοπλίζεται μόνη πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐν ὥρᾳ κινδύνου βοηθείας τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, καθ' ἣν στιγμὴν ἀπεδείκνυντο αὐταὶ ἀνεπαρκεῖς. Οὕτως ἔμελλε νά ἐνσταλαχθῆ εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἔθνους τὸ αἶσθημα τῆς αὐτονομίας, νά δοθῆ δ' αὐτῷ εὐκαιρία, ἵνα γνωρίσῃ ἑαυτό, νά προνοήσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Καὶ ἐπετεύχθη ἀμέ-

σως ἢ σύνταξις ἰσχυροτάτης δυνάμεως, ἱκανῆς ν' ἀντιβλέψη πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, νὰ διεκδικήσῃ τὴν προσβληθεῖσαν τιμὴν τοῦ τόπου, ἐπανάγουσα αὐθις εἰς τὴν πραγματικότητα τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Ἐκλέκτορος καὶ τοῦ μεγάλου Φρειδερίκου. Ἄπασα ἡ Γερμανία κατελήφθη ἐξ ἐθνικοῦ φρονήματος· κατενόει ἤδη ἐν τῇ τελουμένῃ ὑπὸ τῆς πρωσικῆς κυβερνήσεως ἐργασίᾳ τὴν ἀρχομένην περίοδον τῆς παλιγγενεσίας. Οὐδεὶς ὑστέρει τῆς ἐργασίας ταύτης τῶν περὶ τὸν Στάϊν. Οἱ λόγιοι, οἱ συγγραφεῖς, οἱ ποιηταί, πάντες οἱ βαρέως φέροντες τὴν ἐξουδένωσιν τῆς πατρίδος, κατήρξαντο σταυροφορίας, ἐμπνεύσαντες εἰς τὸ ἔθνος τὸ αἶσθημα ἱεροῦ ἐνθουσιασμοῦ, οὗ τὰ ἀποτελέσματα ἔμελλον νὰ ἐκδηλωθῶσι μετὰ τινὰ χρόνον ἐν τοῖς πεδίοις τῶν πολέμων. Ὅτε περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς μονοκρατορίας τοῦ Ναπολέοντος ἡ Στάελ, διὰ τοῦ περὶ Γερμανίας συγγράμματος, θέλουσα ἐμμέσως νὰ παραβάλλῃ τὸ γερμανικὸν ἔθνος πρὸς τὸ γαλλικὸν καὶ νὰ καταδείξῃ τὰ πλεονεκτήματα λαοῦ ἀδίκηθέντος, κρείττονος δὲ μοίρας ἀξίου, ἀφιέρωσε τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου εἰς τὸν ἐνθουσιασμόν, ὡς ἓνα τῶν ὑψίστων παραγόντων τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν, εἶχεν ἴσως ὑπ' ἧψει τὴν εἰκόνα, ἣν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους παρίστη ἡ Γερμανία. «Οἱ ἄνθρωποι, ἔλεγε, βαδίζουσι πάντες πρὸς συνδρομὴν τῆς πατρίδος, ὅταν ἀπαιτῶσι τοῦτο αἰ περιστάσεις· ἀλλ' ἂν ἐμπνέωνται ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῆς πατρίδος, ὑπὸ πόσων ὠραίων συγκινήσεων δὲν αἰσθάνονται ἑαυτοὺς κατειλημμένους! Τὸ ἔδαφος, τὸ ἰδὸν αὐτοὺς γεννηθέντας, ἡ γῆ τῶν προγόνων, ἡ καταβρέχουσα τοὺς βράχους θάλασσα, μακραὶ ἀναμνήσεις, μακρὰ ἐλπίς, τὰ πάντα ἐξεγείρονται περὶ αὐτοὺς ὡς πρόσκλησις πρὸς μάχην· ἕκαστος παλμὸς τῆς καρδίας εἶνε σκέψις ἀγάπης καὶ ὑπερηφάνειας».

νίας». Τοιαύτη ἦτο ἡ εἰκὼν, ἣν παρέστησε τότε ἡ Γερμανία· τὸ ἦθος καὶ τὸ φρόνημα συνηντήθησαν ἐν ἀρμονίᾳ, ἐξ ἧς ἐμελλε νὰ δημιουργηθῇ νέα ἱστορικὴ περίοδος διὰ τὸ γερμανικὸν ἔθνος.

Βραχὺ ἦτο τὸ χρονικὸν διάστημα, καθ' ὃ ἐτελέσθησαν τὰ μεγάλα ταῦτα ἔργα τῆς ἐξεγέρσεως τῆς Πρωσίας καὶ τῆς Γερμανίας ὑπὸ τοῦ Στάϊν καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1807 μέχρι Νοεμβρίου τοῦ ἐπομένου ἔτους. Ἄλλ' οἱ κάρποι αὐτοῦ ὑπῆρξαν εὐτυχέστατοι. Καὶ ἤδη ἡ πρωσσιακὴ κυβέρνησις κατενόει ἑαυτὴν ἐπαρκῆ ν' ἀναλάβῃ, εὐκαιρίας ἐπιστάσης, τὴν διεκδίκησιν τῶν ἐθνικῶν δικαίων. Ἀληθῶς προσήγγιζον οἱ καιροί. Ἐξηγείρετο μὲν κατὰ τοῦ ἐπιδρομέως ἡ καθολικὴ Ἰσπανία, ἐπιδεικτικῶς δ' ἐξωπλίζετο ἅμα καὶ ἡ Αὐστρία. Ὁ Στάϊν ἐνόμισε τότε πρόσφορον τὴν περιστάσιν νὰ διατυπώσῃ τὰς περὶ τοῦ καθήκοντος τῆς Πρωσίας σκέψεις αὐτοῦ ἐν ἐπιστολῇ, ἣτις δυστυχῶς ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν Γάλλων, δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ γαλλικῷ Μηνύτορι τοῦ 1808. Πλήρης ὀργῆς ὁ Ναπολέων ἀπήτησε παρὰ τοῦ βασιλέως τῆς Πρωσίας, τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Στάϊν, ἣτις καὶ ἐπετεύχθη διὰ τῆς παραιτήσεως τοῦ μεγάλου ὑπουργοῦ, ἐνῶ ἐκ Μαδρίτης αὐτοκρατορικὸν τοῦ Ναπολέοντος διάταγμα ἐπεκήρυττε τὸν Στάϊν ὡς ἐχθρὸν τῆς Γαλλίας καὶ τῆς ρηνικῆς Ὀμοσπονδίας καὶ διέτασσε τὴν δήμευσιν τῶν κτημάτων αὐτοῦ. Προγεγραμμένος ὁ Στάϊν, ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ ἄσυλον, ἐν Αὐστρίᾳ μὲν τὸ πρῶτον, εἶτα δὲ ἐν Ρωσίᾳ παρὰ τῷ αὐτοκράτορι, ἀναπτύξας καὶ ἐν ταῖς δύο ταύταις χώραις τὴν αὐτὴν δραστηριότητα, ἣν εἶχε πρότερον ἀναπτύξῃ καὶ ἐν Πρωσίᾳ. Ἡ ἐνέργεια τοῦ ἐξόχου πολιτικοῦ ἀνδρὸς δὲν ἀπέβη ἄνευ ἀποτελέσματος. Τὸ πνεῦμα αὐτοῦ παρηκολούθει τοὺς συμμαχικοὺς στρατοὺς, οἵτινες ἐν Οὐατερλῶ κατέστρεψαν δύ-

ναμιν, ἐπ' οὐδεμιᾶς ἀρχῆς ἠθικῆς καὶ δικαίου ἐρειδομένην, ἥτις ὑπὸ τὸ προσωπεῖον τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς παλιγγενεσίας τῶν λαῶν διεπράξατο τὰ μέγιστα τῶν ἀδικημάτων κατὰ τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἀνεξαρτησίας.

Μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος ἐπανῆλθεν εἰς αὐτὴν ὁ Στάϊν, ἵνα δρέψῃ τοὺς καρποὺς γεναίων ἀγώνων. Ὁ πολιτικός μεταρρυθμιστὴς τῆς Πρωσσίας δὲν ἦτο λίαν προσφιλὴς παρὰ ταῖς ἀνωτέρας τάξεις, ἀλλὰ μεγάλη ἦτο ἡ δημοτικότητα αὐτοῦ ἐν τῷ λαῷ, ἀναμιμνησκομένῳ εὐγνωμόνως τῆς ἐργασίας τοῦ 1807, ἥτις παρέσχεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐθνικὴν ἄμα, τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν. Ὑπομιμνήσκων ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν τοὺς ἀπαραμίλλους ἐκείνους χαρακτῆρας, οὓς ἀπηθανάτισεν ἡ γραφὴ τοῦ Πλουτάρχου, διῆλθε τὸν ἐπίλοιπν βίον ἐν ζηλωτῇ γαλήνῃ, ἠκιστα ταραττόμενος ἐκ τῆς ἀγνωμοσύνης, ἥτις οὐδέποτε ἀπολείπεται ἀπὸ τοῦ κόσμου τούτου. Ἐθλίβετο μόνον, ὅτι τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐκιδηλώθη ὑπὸ τῆς μετὰ τὴν βιενναίαν Σύνοδον κατισχυσάσης ἐν Πρωσίᾳ ἀντιδράσεως. Ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ ἐγράφη: «Ταπεινὸς πρὸ τοῦ Θεοῦ, μεγαλόψυχος πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, πολέμιος τοῦ ψεύδους καὶ τοῦ ἀδίκου, κράτιστος ἐν τῷ καθήκοντι καὶ τῇ πίστει, ἀκλόνητος ἐν τῇ προγραφῇ καὶ τῇ ἐξορίᾳ, τῆς καταβληθείσης πατρίδος ἀκατάβλητος υἱός, ἐν ἀγῶνι καὶ νίκῃ συνελευθερωτὴς τῆς Γερμανίας».